

Något om Sveriges äldsta glastillverkning

af

Gerda Cederblom.

När man i Sverige började tillverka glas är ej med säkerhet känt. Under medeltiden omtalas glasmakare å flera håll i riket såsom i Kalmar vid 1400-talets början,¹ i Uppsala år 1415 samt i Stockholm år 1465.² Men, hvad dessa glasmakare i verkligheten producerade, är fullständigt okänt. Att deras tillverkning af dryckeskärl varit obetydlig, om ens någon, synes framgå däraf, att dryckeskärl af glas ej börjat komma i något allmännare bruk förr än under 1500-talet. Äfven fönsterglas var under större delen af nämnda århundrade en stor raritet och förekom endast hos adel och borgare. Mot slutet af århundradet synes dock fönsterglas i betydlig mängd ha importerats, och det är äfven känt, att en del tillverkats inom landet.

Stockholm erhöll sitt första glasmästarskrå år 1585.³ Af dess skråordning framgår dock tydligt, att verksamheten helt inskränker sig till infattandet af glas och glasmålning.⁴ Sex mästare ansågos tillfyllest, häraf skulle fyra vara glasmästare och två glasmålare. Lärotiden var sex år.

¹ Se 'Vägledning' för besökande i Nationalmusei konstsöjdaafdelning. Stockholm 1906, s. 40.

² L. Looström, Från Nationalmusei konstsöjdsamling. Svenska glas. Stockholm 1900.

³ P. G. Wistrand, Thetta är Glasmestere Embetes Skråå vti Stockholms Stadh, i Meddelanden från Nordiska Museet 1893, 1894, sid. 1.

⁴ Jfr L. Looström, anf. arb.

Vidare är känt, att dryckeskärl af glas tillverkades inom landet för Gustaf Vasas hof,¹ samt att Erik XIV lät inkalla tvenne venetianska glasarbetare.² En mästare Engelhart omtalas äfven såsom glasmakare å Bryggsholmen i Mälaren. Han erhöll sitt privilegium af Johan III omkring 1590 och tillverkade äfven »glaspersedlar» för kronans räkning.³ År 1620 omnämnes ännu en glasmakare, mästare Påfvel, verksam å Karl Karlsson Gyllenhielms gård i Trestenshult i Kronobergs län.⁴ Om dessa glasmakares öden och verksamhet är emellertid ingenting mera känt.

Ehuru ofvan sagda visar, att glastillverkning förekommit inom landet under äldre tider, kan man ej påvisa någon egentlig inhemsk glasfabrikation förr än in emot 1600-talets midt.

En borgare och köpman i Stockholm vid namn Melchior Jung inlämnade år 1640 på dåvarande förmyndareregeringens »persvasion och förnembbligast på Rijkz Cantzeleren Axel Oxenstiernas inrådan» en ansökan att få anlägga ett glasbruk i Stockholm.⁵ I sin ansökan om privilegium erbjuder sig Jung att »fournera både H. M:tz Hof samt hög och låg med Kristalglas och gemene sådane af allahanda sköna och nya Inventioner både af Hålländsk och Frantzösk form och fatzun så fina som Landzens Ort och natur helst medgiffuer och de här kunna stå att giöra och practicera». Den andra mars 1641 erhöll Jung och hans »participanter» ett privilegium, hvori han erhöll löfte, att när han uppsökt någon kronan tillhörig lägenhet med »vissa Strömmar, Mulebethe och andre slijke Commoditeter och som utan märkelig saknad kunde undvaras», så skulle Jung »deruti inrymmas». Samma år reste han till Paris, hvarifrån han hemförde några italienska glasblåsare, hvilka dock visade sig mindre dugliga

¹ Glasfabrikation af Upk d. y. och T. J. A., i Nordisk Familjebok.

² Troels Lund, Dagligt Liv i Norden, Köpenhamn 1903, del 5, s. 138.

³ Holger Rosman, En arbetskonflikt på 1600-talet, i Samfundet Sankt Eriks årsbok 1905, sid. 41.

⁴ Glasfabrikation af Upk d. y. och T. J. A., i Nordisk Familjebok.

⁵ Större delen af de fakta, som här komma att anföras angående Melchior och Gustaf Jungs glasbruk, äro hämtade ur G. H. Stråle, Alingsås manufakturverk. Ett bidrag till den svenska industriens historia under frihetstiden. Stockholm 1884.

⁶ Melchior Jungs privilegium förvaras i Uppsala bibliotek. Se O. J. Gjöding, Kongsholms Minne, Stockholm 1754, sid. 141.

och snart afveko ur landet. Efter att ha införskrifvit ännu en omgång italienska arbetare, hvilka dock äfven de efter några år lämnade fabriken, reste Jung på drottning Kristinas uppmaning direkt till Italien, hvarifrån han hemförde en uppsättning italienska glasblåsare. Kostnaden härför uppgick till 1,200 riksdaler, som drottningen i ett Kongl. bref af den 23 februari 1650 lofvade att »refundera», hvilket dock, »förmedelst mellankombne besvärlige tijder» uteblef.

I det privilegium, som meddelades Jung 1641, utlofvades, att, så snart han och hans meddelägare anlagt ett eller flera glasbruk, så att de där kunde tillverka allehanda glas, fingo de åtnjuta åtta års frihet, hvilken »enkannerligen deruthinnan bestå skall at ingen emellertijdh, hwarken infödh eller fremmande skall hafwa macht eller tillståndh, at upprätta i vårt konungarijke Sverige eller Stoorfurstendömet Finland något glasbruk litet eller stoort, dock icke härunder förståendes dem som allaredhe på en eller annan ort kunne uppsatte och nu uthi något bruk wara».

Jung hade en mångfald af besvärligheter och motgångar att öfvervinna, innan han fick glasbruket i gång, och motgångarna voro för öfrigt talrika under alla de 37 år han dref sin fabrikation. Regeringen gjorde dock i viss mån hvad den kunde för att stödja Jungs verksamhet. Till att börja med fick han fritt disponera en af honom utsedd tomt på Munklägret¹ och erhöll densamma såsom gåfva 1646.

Enligt privilegiet, som Jung erhållit, skulle äfven all införsel af glas förbjudas, så fort glasbruket kommit i full gång, men bolaget äga rättighet att tullfritt utskeppa sin tillverkning. Den 21 februari 1643 utfärdade äfven Kongl. Maj:t förbud mot införsel af »allehanda slags Glasgeschier med flaskor och flaskfoder», under motivering att glasbruket redan förfärdigade såväl fina som enkla glas i sådan myckenhet, att Jung kunde förse hela riket med glasvaror, samt »hvert år en post till utrikes och främmande orter förskicka och sända».

¹ Äldre benämning på Kungsholmen. Det var först år 1672 som holmen fick sitt nuvarande namn. P. R. Ferlin: Stockholms stad, del 2, sid. 843. Nämda tomt var belägen mellan nuvarande Fleminggatan, Kungsholmsgatan och Scheelegatan. Fleminggatans första namn var Glasbruksgatan.

Emellertid synes regeringens åtgärd ha varit något förhastad; det klagas öfver glasbrist i landet, och Kongl. Maj:t fann sig för-anlåten att den 8 maj 1646 upphäfva det stränga förbudet mot införsel af utländskt glas. Under de närmast följande åren måtte emellertid Jungs glasbruk förkofrats, ty den 20 mars 1648 utfärdas ett nytt förbud mot införsel af utländskt glas, hvari dock ej inbegripas flaskor och flaskfoder, hvilka fingo tullfritt införas och försäljas.

Bland de många svårigheter Jung hade att bekämpa var äfven den att erhålla betalning för sina varor. Redan år 1650 hade han fordringar hos kronan, hvarpå han i afräkning sagda år erhöll 1,000 daler. År 1659 lät Karl X Gustaf till honom utbetala 2,000 daler silfvermynt i afräkning å en större fordran hos hofvet. I en odate-rad supplik af år 1664 eller 1665 uppger sig Jung äga fordringar hos oförmögne betalare till belopp af 40,000 daler, hvilka han icke ansåg värda 40 runstycken samt klagar i samma skrifvelse öfver *Kongl. Maj:ts Stadga och Påbud den 15 Oktober 1664 angående åtskillige Excessers och Oordningars afskaffande vid Trolofningar, Gästabad och Begrafningar samt Klädedrägter*, hvilken förordning sätter honom i »oförmodelig olycka igenom thet förbudh på wanlige store bröllop, barsöl och begrafningar, hvilke mig uthi min Consumption ett stort hinder giöra».

Att ett dylikt påbud i hög grad skulle bereda Jung minskad afsättning är själfklart, då man påminner sig tidens sed att vid festliga banketter sönderkrossa allt som krossas kunde. Såsom belysande härför må anföras, att det för danska hofvet under tiden 1648—1652 beställdes 70,931 glas.

Seden att vid festliga tillfällen, särskildt vid bröllop, krossa dricksglasen torde såväl i Skandinavien som i Tyskland kunna spåras ännu långt in på 1800-talet.

Ett Kongl. bref af den 16 december 1670 omnämner, att Jung har fordringar hos kronan, hvilka skola likvideras, så mycket mer som Jung lofvat, att, om han får sina penningar, skall han börja tillverka äfven »Fensterglas» och andra »Gentilesser». En del af omnämnda fordran torde härröra från glasleveranser till Maria Eleonoras

och Karl X Gustafs begrafningar. Märkligt är äfven, att Jung försträckte Karl XI 3,500 daler till dennes kröning samt under många år lämnade varor på kredit ej blott till hofstaten utan äfven till en del adelsmän. År 1674 erhåller generaltullförvaltaren Joel Gripenstierna från högre ort order att af stora sjötullens medel till Jung utbetala 1,800 daler silfvermynt å en hans fordran å 5,426 daler samma mynt.

Hvad beträffar beskaffenheten af de varor Jung levererade är det svårt att härom bilda sig ett säkert omdöme; uppgifterna äro hvarandra ofta motsägende. Inför Kommerskollegium klagas år 1670 såväl öfver beskaffenheten som otillräckligheten af Jungs glas, och priserna förklaras alldeles för höga. Dåvarande presidenten friherre Knut Kurck förklarar glasen »ofina» och mycket bräckliga, hvarför Jung snarare förtjänar tilltal än understöd. Den 13 oktober samma år är Jung uppkallad till collegium, där det meddelas honom, att en vinhandlare von Santen införskrifvit ett parti remmare från Heilbronn, och Jung tillfrågas, om han kan förse landet med dylika. Jung förevisade då ett glas från Heilbronn samt ett prof på egen tillverkning. Det från Heilbronn befanns något gulare än Jungs, och då denne tillfrågades, huru härmed förhöll sig, svarade han, att »det fremmande är af gemen aska och mit uthaff godt Christall och med flijt giordt grönt». Sedan »vijste fram itt slag, som han sällier för 6 och itt annat slag för 10 öre och hwarföre the fremmande taga 3 riksdaler. Sådane Credentzglaas som han begärer 2 riksdaler före sällia dhe i Franckrijke för 4, dhe som han här sällier för een kosta i Franckrijke 8 daler. Uthi Hålland måste man köpa parata pecunia, han gifwer dem månaders frist».

Fullt trovärdiga synas dock ej ofvannämnda uppgifter vara, ty då Jung den 27 september 1671 ånyo är inkallad för collegiet med anledning af bristen på glas i landet, visar assessor Schönfelt med en utländsk faktura i handen, att glas, som utomlands kostade 2 öre silfvermynt, hos Jung måste betalas med 5 à 6 mark; till detta hade Jung ej annat genmäle än en klagan öfver bristande afsättning

Å andra sidan må omtalas, hurusom Jung i december 1675 i Kommerskollegium förevisade prof på »porcellynglass» och en annan

sort liknande hvit bergkristall, samt att då kollegium uppdrog åt assessoren Lars Hyltén, kommissarien Gustaf Lohrman och fiskalen Olof Cygnél att besiktiga såväl glasbruket som dess tillverkning, desse intygade, att vid bruket tillverkades ljuskronor och allehanda glas, däribland fina kredensglas efter venedisk fason, hvitt kristallglas och allehanda stenar »helt wäll och skiönt utharbetade». Likaledes förevisades prof på spegelglas och franskt fönsterglas, och förklarade sig Jung beredd att öka denna slags tillverkning, så snart han fått betalt för sina fordringar. Hvad som äfven talar för Jungs duglighet och energi är, att han till sist lyckats upplära en svensk arbetarestam i yrket. Vid ett senare tillfälle, då privilegiet bekräftades, lämnades den uppgiften, att vid glasbruket arbetade 20 svenska glasblåsare utom annat svenskt arbetsfolk. Vid fabriken underhöllos trettio familjer, hvilka Jung ursprungligen upptagit från gatan.

För Jungs verksamhet och dess utveckling uppstodo nya svårigheter, då en konkurrent år 1676 uppträdde i Stockholm.¹ En italiennare, förutvarande tiggarmunk vid namn Giacomo Bernhardini Scapitta, i Stockholm kallande sig markis Giacomo Guagnini, fick ett bolag till stånd och började med tillhjälp af några i glastillverkning kunnige landsmän en glasfabrikation å Norrmalm vid Sankt Clara. Guagnini, som emellertid var en sannskyldig äfventyrare, måste rymma ur landet år 1678, sedan han bedragit bolaget på nära 5,000 riksdaler, »många och stora föräringar dock oberäknade». Angående glastillverkningen under Guagninis ledning synes den hufvudsakligen ha utgjorts af dricksglas, »men med Fönster- och Spegel-glas utträtades ingen ting, som kunde svara emot Guagninis stora förslag och löften».

Sedan Guagnini lämnat nya glas- och kristallbruket och det samma såsom ledare erhållit riksvärdien vid Myntet i Stockholm och vid Sala silfvergrufva Balthasar Grill, började dess framgångsrika bana. Förutom den nye ledarens duglighet och energi bidrog

¹ I det närmaste alla fakta, som här anföras angående det år 1676 i Stockholm anlagda glasbruket, äro hämtade ur ett præsidiotal af Samuel Schultze, hållet i Vetenskapsakademien år 1762.

otvifvelaktigt till företagets framgång äfven den omständigheten, att flera af Stockholms främste män voro intressenter i bolaget.

Jung hade nu blifvit gammal och sjuklig och hade svårt att hålla sig uppe i striden. Hans fabrik gick hastigt sin undergång till mötes, hvartill äfven i hög grad bidrog, att hans bästa arbetare öfvergått till det konkurrerande glasbruket. Melchior Jung afled den 28 november 1678 och begrofs den 22 december samma år »medh höghanseenligt medföllie».

Att äfven det nya glasbruket vid St Clara hade sin dryga part af svårigheter att bekämpa är otvifvelaktigt. Då detsamma efter en 10-årig tillvaro arbetat sig fram öfver de värsta svårigheterna, ålades det år 1686 på magistratens begäran och medelst en kunglig resolution att flytta »til någon afsides ort». Det var antagligen eldfaran, som framkallat flyttningsordern, ty särskildt utåt malmarna bestod Stockholms stad vid denna tid nästan uteslutande af trähus. Glasbruket flyttades nu till en liten ö invid Kungsholmen. Utfyllningar verkställdes i senare tid, så att ön införlifvades med Kungsholmen, och tomten är densamma som nu sedan 1816 tillhör Karolinska institutet. Kvarteret bär ännu namnet Glasbruket och närloppande Owengatan hette förr Glasbruksgränden.

Fig. 1. Pokal af glas i venetiansk stil, med Karl XI:s namnchiffer. H. 39 cm. N. M. 77,071.

Ganska betecknande för regeringens olika handlingssätt under Jungs och Grills tid är, att Jung erhöi sin tomt å Munklägret såsom gåfva år 1646, och Grill fick år 1686 inlösa sin stenholme med 6,000 daler kopparmynt enligt reduktionskommissionens beslut. Köpe-

och stadfästelsebrevet på egendomen erhöles den 8 oktober 1688, och tillförsäkrades bolaget densamma »til evärdelig besittning och nyttjande för Glasbrukets ständiga drift och underhållande». Man skulle kunna vänta, att bolaget eller glasbrukssocieteten, som den vanligen benämnas, nu skulle vara trygg på sin holme. Så var emellertid ej fallet. I början af 1690-talet kom en kunglig befallning att flytta glasbruket till Hästholmen under Danviken, men då bolaget gjorde

Fig. 2. Glasbägare
med Karl XII:s namnchiffer. H. 16,5 cm.
N. M. 86,588.

Fig. 3. Glasbägare
från 1600-talets slut eller 1700-talets början.
H. 11,5 cm. N. M. 34,749.

kraftiga invändningar häremot, kom en ny order, att bolaget inom fyra veckor skulle ha flyttat till Valdemarsudde på Djurgården. Äfven detta afstyrdes emellertid, antagligen tack vare bolagets mäktiga intressenter. Det vill dock synas, som om ett påbörjande af fabriken's rifning försiggått, ty det säges, att glasbruket ånyo uppbyggdes »med ogemen sorgfällighet och goda anstalter». Emellertid hade man lyckats intressera Karl XI för det nya kristallbruket å Kungsholmen, så att han år 1692 öfvertog den afidne Sten Bielkes lott, »hvilken andel i verket Hans Kongl. Maj:t icke allenast såsom en Hög och Öm Med-Interessent har vårdat, utan ock såsom en mäktig befordrare på alt sätt gynnat hela verket». Nämda lott, som

sedermåra ärfdes af Karl XII, försåldes på dennes befallning å of-
fentlig auktion år 1704. Samtidigt med Karl XI ingingo många nya
delågare, såsom ånkedrottningens råd och guvernör Johan Olive-
crantz, bankokommissarien Anders Nordman Ehrenfelt, öfverste-
löjtnanten friherre Åke Rålamb samt landshöfdingen friherre Olof
Thegner. Bland tidigare intressenter märkas Johan Gerdes, Gustaf
Soop, Knut Kurck, Johan Gyllenstierna, Edvard Ehrensteen, Claes

Fig. 4. Glasskål
med okänt namnchiffer. H. 25 cm. N. M. 105,212.

Fleming, Erik Lindsköld, Arvid Ivarsson, Christina Lenæa — dotter
till ärkebiskopen Lenæus, adlad med namnet Clo och i sitt andra
gifte änka efter Petter Trotzenfelt —, Hans Preuss, adlad 1695 med
namnet Ehrenpreuss, Thomas Perman och Balthasar Grill, som från
år 1678 intill sitt frånfälle 1697 var företagens ledare.¹

Under åren 1688—1693, möjligen till 1695, existerade ännu ett
känt glasbruk å Södermalm i Stockholm. Stora och lilla Glas-

¹ Ett upprepande af namnen å de personer, som varit lierade med glasbruket, sker
i tanke på att detta möjligen kan vara till gagn vid identifierandet af de 1600- och
1700-talsglas som äro bevarade till vår tid.

bruksgatorna minna ännu om dess läge. Det var Melchior Jungs son Gustaf Jung, som här i kraft af faderns privilegium, hvilket ägde giltighet för sonen, sökte, men näppeligen fann sin lycka. Gustaf Jung torde dock af åtskilligt att döma varit en skicklig man; han hade såväl i Italien som Frankrike studerat glasmakeriet. Då missnöjet med Guagnini först uppstod, erbjöds Jung d. y. förestå det nya glasbruket, men förelades så hårda villkor, att han ej ansåg sig kunna gå in på dem. Han föredrog därför ett kontrakt med Magnus Gabriel de la Gardie, hvari han åtager sig anlägga ett glasbruk i Lifland, men innan detta hann påbörjas, blef egendomen genom reduktionen indragen till kronan. Jung beslöt då flytta till Finland och anlade en fabrik i Nystad. I september 1685 lades emellertid större delen af staden i aska, hvarvid äfven den nyanlagda fabriken förstördes. Efter denna hårda motgång återvände Jung till Stockholm och anlade ofvannämnda glasbruk på Södermalm, men motarbetades på alla tänkbara sätt af Kungsholms glasbruk, som med all säkerhet äfven hade betydligt större ekonomiska resurser. Anmärkningsvärdt är dock, att priset å en del glasvaror under dessa år sjönk med omkring 20 %. Huru länge Jung höll sig uppe i den ojämna striden är obekant, efter 1693 omnämnes han ej i Kommerskollegii protokoll. Han afled år 1695. Efter nämnda år var sålunda Kungsholms glasbruk, såsom det synes, en längre tid det enda i Stockholm.

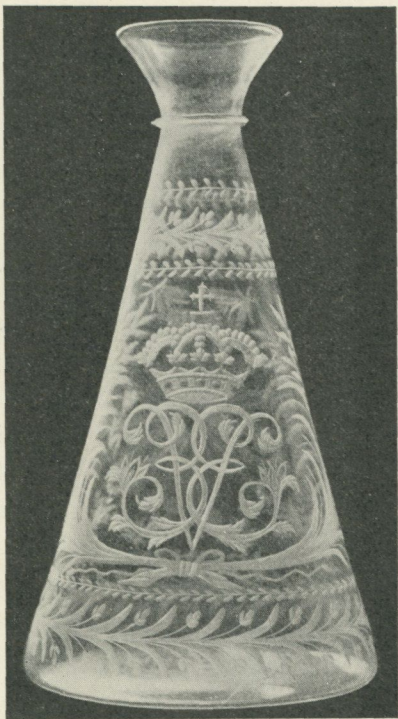

Fig. 5. Glasflaska
med Ulrika Eleonora d. y:s namnchiffer.
H. 26 cm. N. M. 73,132.

Då den ovanligt dugande och kunnige Balthasar Grill år 1697 »genom den timmelige döden skildt sig från alltsamman» öfvertog baron Johan Thegner ledningen af fabriken intill 1734. Äfven han skötte den med »ej mindre flit och vaksamhet, än tro- och uppriktig-

het», men hade äfven sin beskärda del af svårigheter att bekämpa, »då Riket varit plågadt af utvärtes blodigt krig, och invärtes hunger och smittosamma sjukdomar, hvaraf Bruks-folket til största delen hade dödt bårt, och utländske materialier med mycken möda och kostnad knapt hafva stådt at finnas».

Då Karl XII år 1715 utarrenderade stora sjötullen för att bereda sig penningmedel till krigets fortsättande, nedsattes äfven tullen å glas till endast 8 % af värdet. Detta hade till följd, såsom intressenterna klagade vid 1723 års riksdag, »att odrägliga kvantiteter utländskt glas infördes i landet och till och med kringburos till försäljning i husen, så att flera års tillverkningar oföryttrade lågo dem på händerna». I november 1726 höjdes emellertid tullen åter till 25 å 75 %, beroende på huruvida inskeppningen verkställdes med in- eller utländska fartyg.

Efter Thegner öfvertog kammarrådet Jacob von Ertman år 1734 led-

ningen af fabriken, hvilken han skötte till 1757. Efter nämnda år blef kanslibokhållaren Peter Falkenson fabriken disponent. Under hans tid nedrefvos fabriken numera förfallna trähus och ersattes af väl inredda stenhus. En uptryckning af det hela synes ha försiggått,

Fig. 6. Pokal af glas
med Ulrika Eleonora d. y:s namnchiffer.
H. 39,5 cm. N. M. 77,072.

så att »detta glasbruk nu för tiden», 1762 nämligen, »synes hafva nått sin största höjd». ¹

Vid denna tid arbetade vid glasbruket 10 glasmakare, dels mästare, dels gesäller, 13 förblåsare och lärlingar, två stockare, tre glasslipare och en ritare. För materialiernas beredande arbetade en »materialist» med två drängar eller lärlingar utom bokare och stötare, som efter behof antogos. Äfven aflönades en medicus för bruksfolkets räkning samt en af församlingens präster för lärlingarnes undervisning i kristendom, räkning och skrifning.

Personalen i sin helhet med »glasbodhållare» samt resande glasförsäljare, hustrur och barn inräknade, utgjordes af mer än 100 personer.

Efter 1762 äro uppgifterna angående Kungsholms glasbruk ytterst sparsamma, ett nedåtgående har tydligen ägt rum, om också afbrutet med en och annan stegring. År 1787 utgjordes tillverkningsvärdet endast af 7,770 riksdaler.

Såsom en sista känd lifsyttning må omtalas, hurusom år 1801 Kungsholms glasbruksägare genom process söka hindra Strömbäcks glasbruks verk-

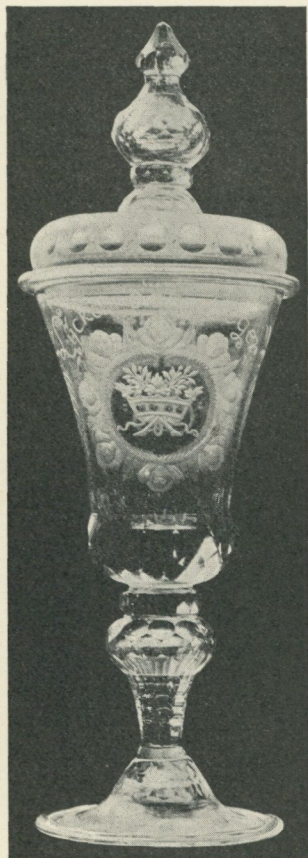

Fig. 7. Pokal af glas från 1700-talets förra hälft. H. 41 cm. N. M. 77,266.

¹ Intressenter i Kungsholms glasbruk år 1762 voro excellensen baron E. Wrangel, excellensen riksrådet baron C. Lagerberg, excellensen riksrådet greve Ehrenpreus' sterbhus, presidenten greve von Fersens sterbhus, amiralen och landshöfdingen Th. Ankarkronas sterbhus, amiralitetskammarrådet Adam Joh. Raab, justitiarien Olof Bremming, kapten Kuylenstiernas sterbhus, majoren Alexand. Moraths sterbhus, slottsförvaltaren Peter Spets, kommerserådet och direktören Claes Grill, brukspatron och direktören Johan Abr. Grill, bergsrådet Anton von Svab, kapten Carl Knutberg, kamreren och direktören Pet. Falckenson.

samhet i Stockholm under åberopande af privilegiet af den 24 januari 1676, hvilket gifver Kungsholms glasbruk den ytterst vidsträckta rättigheten att allena i riket förfärdiga bergkristall jämte fönster och spegelglas.

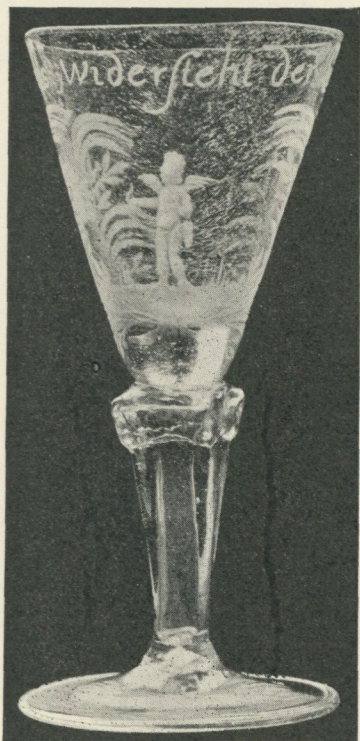

Fig. 8. Vinglas
från 1700-talets början. Tillverkad vid
Kungsholms glasbruk. H. 16,3 cm.
I enskild ägo.

Trots privilegiets kraftiga ordalydelse förloras emellertid processen.¹

Sedermere är känt, att grosshandlaren Moses Jacobsson år 1804 erhåller skyddsbref såsom ägare af glasbruket. Fabriken synes dock fört en tynande tillvaro, och 1815 nedlades arbetet fullständigt, och tomten försålles till Karolinska institutet.

Att det under 1600-talet förutom de trenne ofvannämnda glasbruken existerat äfven andra, ehuru mindre betydande sådana, därför tala en del omständigheter. I det privilegium, som tilldelades Jung 1641, säges det exempelvis, att ingen skall hafva makt eller tillstånd att upprätta i vårt konungarike Sverige eller Storfurstendöme Finland något glasbruk litet eller stort, »dock icke härunder förståendes dem som allaredan på en eller annan ort kunna uppsatta eller nu uti något bruk

vara». Af de sväfvande uttryck, som här användas, synes framgå att regeringen ej hade fullt reda på, hvilka fabrikationer som voro i gång i landet. Då man sätter sig in i förhållandena, ligger ej heller något märkvärdigt häri. Kommerskollegium eller som det då kallades Collegium för Commercierna inrättades först 1637 och bestod då af endast tre personer: dåvarande öfverståthållaren Claes

¹ J. A. Flintberg, Lagfarenhets-Bibliotek. Del V, Stockholm 1807, sid. 103, 107.

Fleming, underståthållaren Lars Grubbe samt generaltullförvaltaren Mårten Augustinsson, d. v. s. trenne personer som redan förut innehade maktpåliggande sysslor. Det var äfven först 1651, som nämnda ämbetsverk erhöill den mera kollegiala form, som detta ämbetsverk nu äger.

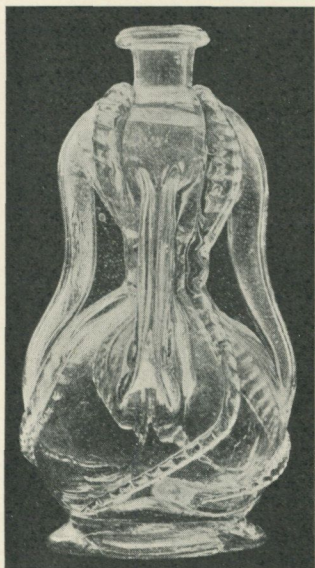

Fig. 9. Strålaflaska af ljusgrönt glas från Järfsö sn, Helsingland. H. 19,5 cm. N. M. 28,646.

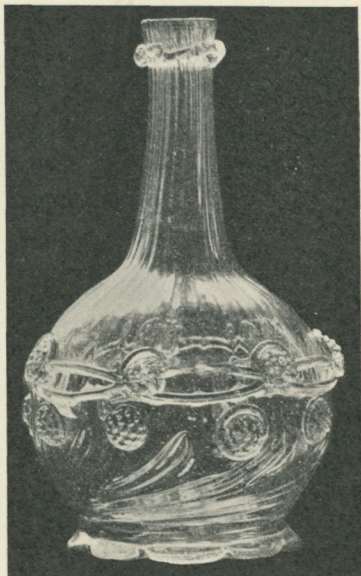

Fig. 10. Glasflaska från Äppelbo sn, Dalarna. H. 18 cm. N. M. 98,594.

Såsom ännu en omständighet, hvilken talar för att äfven annan glasfabrikation i landet existerade än den ofvan nämnda, är, att några köpmän i Norrköping, som af Kommerskollegium år 1668 blifvit uppmänade att köpa Jungs tillverkningar, svarade, att de ej kunde binda sig för någon viss kvantitet, »enär så många andra löpa och kladda med samma wahrer».

Likaså skrifver V. F. Palmblad i tidskriften Skandia,¹ dock utan angifvande af källa, att Skåne i synnerhet var glasbrukens säte,

¹ Bd 4, h. 2: Historisk blick öfver den svenska näringsflitens utveckling, Stockholm 1834, sid. 275.

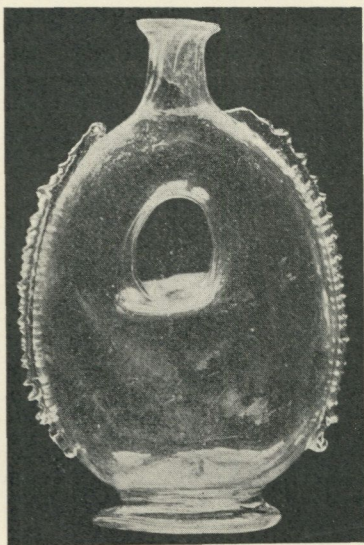

Fig. 11. Glasflaska
från Källsjö sn, Halland. H. 17 cm.
N. M. 24,846.

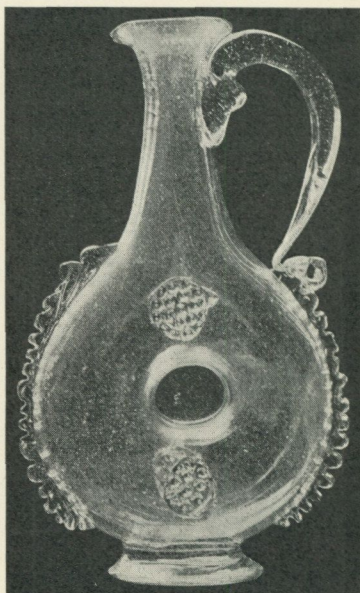

Fig. 12. Glasflaska
från Knäreds sn, Halland. H. 19,5 cm.
N. M. 48,088 b.

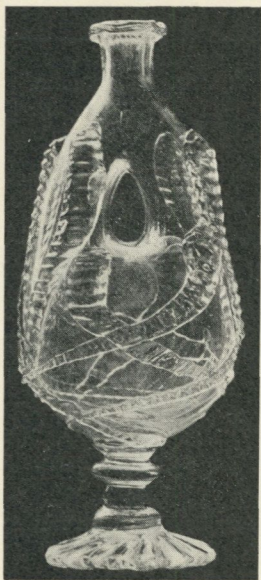

Fig. 13. Glasflaska
från Malung sn, Dalarna. H. 22,5 cm.
N. M. 83,446.

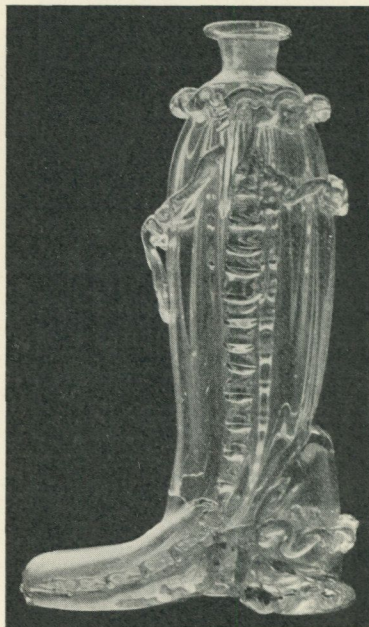

Fig. 14. Glasflaska i form af en
støvvel. H. 26 cm. N. M. 91,169.

men att man hittills (vid år 1670) ej tillverkat hvarken fönsterglas eller buteljer. Hvad Palmblad härmed åsyftar är ej klart. Visserligen är känt, att Skåne redan vid 1500-talets slut ägde ett betydande glasbruk, men den hufvudsakliga tillverkningen synes just ha varit fönsterglas. Detta framgår däraf, att Fredrik II 1576 lät beställa ett större parti fönsterglas från Sten Bille i Skåne.¹ Möjligen har dock nämnda glasbruk vid sidan af fönsterglastillverkning äfven förfärdigat dryckeskärl. Några meddelanden angående glasbruket,

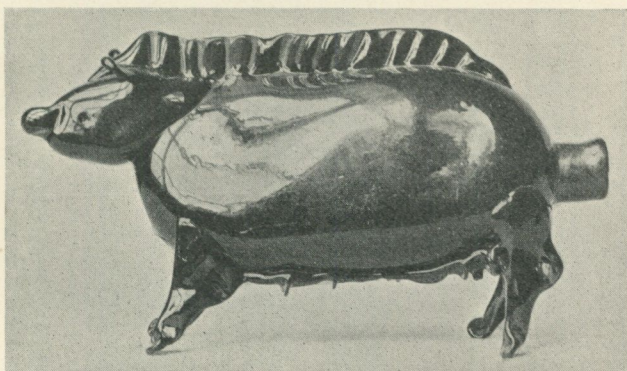

Fig. 15. Flaska af grönt glas.
Från Halland. H. 14 cm. N. M. 70,962.

sedan provinsen blifvit svensk, äro emellertid ej anträffade, hvarför det synes troligt, att bruket efter denna händelse antingen blifvit nedlagdt eller öfverflyttadt till Danmark.

Den 21 maj 1672 erhöll emellertid Antoine Wattemar ett privilegium på 10 års tid å tillverkning af åtskilliga sortimenter af fönsterglas, i anseende till det kapital, som årligen ginge ur landet för franskt och annat glas. Fabriken skulle förläggas på någon »beqvämlig ort, then han för sig utseendes varder». Den bekvämliga orten synes ha blifvit Skåne, ty Palmblad skrifver, att efter 1672 kunde de skånska glasbruken leverera 22 kistor fönsterglas och buteljer per vecka, hvarför införseln af dessa varor, med undantag af de franska, blef förbjuden.

¹ Troels Lund, *Dagligt Liv i Norden*. Köpenhamn 1903. Del II, sid. 94.

År 1691 erhöU kamreraren Göran Adlersten privilegium att i Skåne anlägga ett glasbruk för tillverkning af fönsterglas, flaskor och buteljer, »emedan derstädes fanns både pottaska och skog». Så-

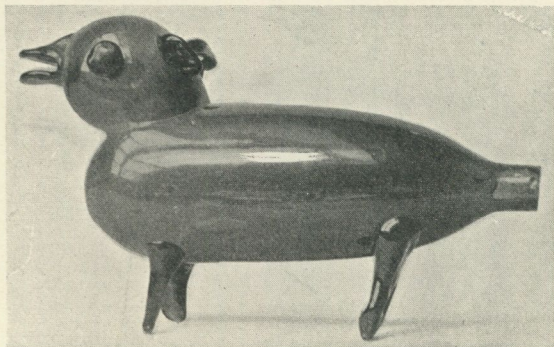

Fig. 16. Flaska af grönt glas.
Från Steneby sn, Dalsland. H. 12 cm. N. M. 71,266.

som vidare motivering för anläggningen uppgafs, att de bägge glasbruken i Stockholm ej tillverkade vare sig fönsterglas eller buteljer. Adlersten utnämndes år 1706 till landshöfding i Bleking och afled

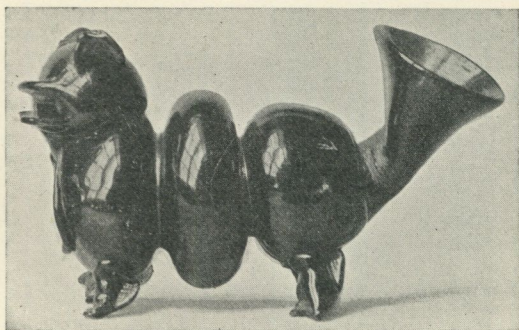

Fig. 17. Flaska af grönt glas.
Från Alfta sn, Helsingland. H. 9,5 cm. N. M. 28,352.

år 1713. Bruket öfvertogs då af Adlerstens sterbhus, och fabrikationen fortgick till år 1762.

Af ofvan anförda synes framgå, att en del glasbruk verkligen voro i gång i Sverige under 1600-talet. Men af allt att döma synas Mel-

chior och Gustaf Jungs samt Kungsholms glasbruk ha varit de förnämligaste, i all synnerhet då det gällt dryckeskärl.

Huru mycket som till våra dagar bevarats af dessa fabrikers tillverkning är naturligtvis mycket svårt att veta. Några signaturer motsvarande de å silfver och fajans förekomma å glas blott undantagsvis. Man har sålunda i allmänhet endast materialets olika beskaffenhet, föremålets formgifning och deras orneringssätt samt å glaset förekommande namnchiffer, monogram och vapensköldar såsom ledning vid bestämmandet af ett föremåls ålder och tillverkningsort.

I det föregående har omnämnts, att venetianska glasmakare inkallats för hofvets räkning såväl under Gustaf I:s som Erik XIV:s tid. Likaså är känt, att Jungs glasbruk till att börja med uteslutande drefs med italienska arbetare, och att dennes arbetare sedermera öfvergingo till Kungsholms nya glasbruk. Att det italienska inflytandet härigenom kom att göra sig kraftigt gällande är klart och förtydligas om möjligt än mer genom det förhållande, att det venetianska glaset intill 1600-talets sista decennier var högt skattadt på kontinenten.

Från denna hvad man skulle kunna kalla den venetianska glasperioden i Sverige är ganska litet bevaradt till vår tid. Nationalmuseet äger ett par vackra dryckeskärl och Nordiska Museet en ståtlig ehuru något skadad pokal, se fig. 1. Möjligen finnes äfven ett och annat i privat ägo.

Huruvida pokalen med Karl XI:s namnchiffer, återgifven å fig. 1, har utgått från Jungs eller Kungsholms nya glasbruk är däremot svårt att med säkerhet afgöra. Den omständigheten att Karl XI speciellt var intresserad af Kungsholms nya glasbruk samt delägare i detsamma från år 1692 till sin död talar möjligen för att pokalen är tillverkad vid sistnämnda glasbruk.¹

I allmänhet faller det sig mycket svårt att afgöra hvad som utgått från det eller det glasbruket. För att ett dylikt bestämmande i någon mån skall vara möjligt kräfves ett synnerligen rikt öfver-skådligt material, och i närvarande stund är detta material till stor

¹ Pokalen inropades för Nordiska Museets räkning å Hammerska auktionen i Köln år 1892. I auktionskatalogen uppgifves, att den tillhört drottning Kristina.

del spridt öfver landet och endast obetydligt bearbetadt.¹ Då emellertid en bearbetning af detsamma är i hög grad önskelig, torde det kunna äga sitt intresse och sin nytta att tillsvidare angifva några af de fasta hållpunkter, som hittills anträffats vid sidan af några antaganden och förmodanden, hvilka ännu ej äro fullt bestyrkta.

Fig. 18. Bordställ eller konfektsål
från 1700-talets förra hälft. H. 36,8 cm.
N. M. 80,845.

De venetianska glassens ornering utgjordes företrädesvis af pålagda, ofta fritt utskjutande ornament, formade medelst tänger. Dessa fria utsprång ha äfven gifvit dem benämningen flygelglas.

Under 1660-talet, måhända tidigare, började dock inom Sverige ett annat orneringssätt komma till heders. Detta framgår bland annat där af, att en glassnidade Elias Horrn från Dresden år 1663 begär och under vissa förbehåll erhåller tillåtelse att i Stockholm utöfva sitt yrke.² Villkoren voro, att Horrn skulle begagna sig af glas från Melchior Jungs glasbruk samt se-

dermera försälja dem till skäligt pris. Hvad som än mer tyder på att det nya orneringssättet kommit på modet är, att Hedvig Eleonora hade

¹ I Hyltén-Cavallius förteckning öfver samlare i Sverige upptagas 45 personer som bland annat eller enbart samla glas.

² Enligt handling i Riksarkivet.

sin egen glassnidade, Kristofer Elsterman.¹ När sedan konsten att etsa medelst fluorsyra vid 1670-talets början uppfanns i Tyskland, vann äfven detta orneringssätt snart nog spridning och åstadkom en viss omhvälfning inom glasfabrikationen.

De venetianska, sirliga och eleganta förebilderna kommo så småningom ur modet. De nya orneringssätten kräfde tyngre och kraftigare former, det blef hufvudsakligen från Böhmen och Tyskland vi nu hämtade våra förebilder. De å fig. 2—7 framställda glaskärlen tillhöra denna period samt äro sannolikt alla tillverkade vid Kungsholms nya glasbruk under tiden 1690—1750.

Fig. 2 framställer en större glasbägare af mycket tungt gods med rik slipad och etsad ornering med bildframställningar från Karl XII:s tid och inskriften: Bona · Cavsa · Semper · Trivmhat · Pro Rege · et Patria vita · men. — För ingen · iaght · spöyr-eij · heller · bort flyör medt · gods · hielp · oh · fried modt är · fienden vnder foth.

Fig. 3. Glasbägare med släkterna Drakes af Hagelsrum och von Scheidings vapen. Initialerna H L D och M C S öfver vapnen angifva, att den tillhört kapten Hans Leonard Drake, gift år 1690 med Magdalena Christina von Scheiding. Drake tog afsked 1706 och afled 1722.²

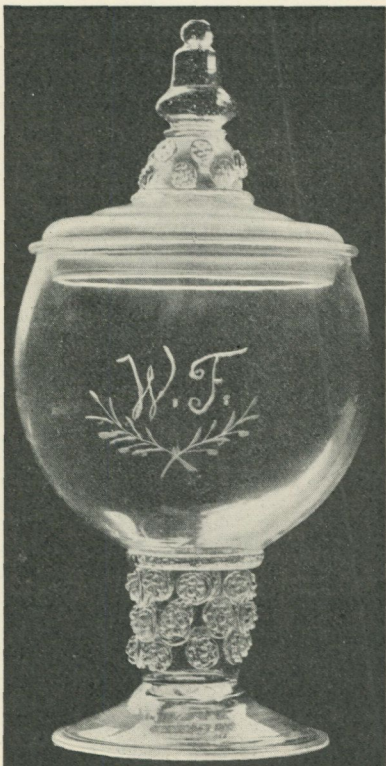

Fig. 19. Remmare.
H. 36 cm. N. M. 61,484.

¹ Flera glas dekorerade af honom finnas på Nationalmuseum i Stockholm.

² Sistnämnda bägare inköptes på 1880-talet af författaren August Strindberg i en lumpaffär vid Berzelii park och förvärfvades sedermera af Nordiska Museet.

Fig. 4 är en glasskål med rik ornering, palm- och lagermotiv, samt okänt namnchiffer under adlig krona.

Tyvärr framträder orneringen ej särdeles väl å en del af dessa äldre glas, beroende på att de ofta äro sjuka. Sjukdomen visar sig dels genom ett otal af fina strimmor, dels därigenom att glaset förlorat en god del af sin genomskinlighet och erhållit en opak färg.¹

Fig. 5. Glasflaska med Ulrika Eleonora d. y:s namnchiffer.

Fig. 6 återger en glaspokal likaledes med Ulrika Eleonora d. y:s krönte namnchiffer. Pokalen är af en typ som ofta förekommer under 1700-talets förra hälft och med förkärlek tillverkats vid Kungsholms glasbruk.

Fig. 7 framställer en pokal med slipad och etsad ornering. Å glaset ena sida E B inom kartusch, å den andra ett för 1700-talets förra hälft vanligt ornament, en adlig krona omslutande tvenne i kors ställda lagerkvistar, häröfver inskriften: Lycka och Seger.

Hvad som gör antagandet att ofvannämnda glas äro af svensk tillverkning i hög grad troligt är dels de svenska namnchiffren och vapnen, dels inskrifterna och orneringen.

Tecknaren vid Kungsholms glasbruk vid 1700-talets början ägde ett älsklingsmotiv, som han flitigt använde; det utgjordes af en sammanblandning af lager och palmblad, jämför fig. 4—6, vanligen omslutande ett vapen, ett namnchiffer eller någon bildframställning. Nämnade ornering bildade vanligen en grupp på glaset ena sida och såsom motstycke till denna förekom ofta en nordstjärna, se fig. 6.

¹ Se J. Böttiger, Notes d'un curieux. 1. Om sjuka glas, i Svenska Slöjdföreningens tidskrift årg. 1905, h. 1.

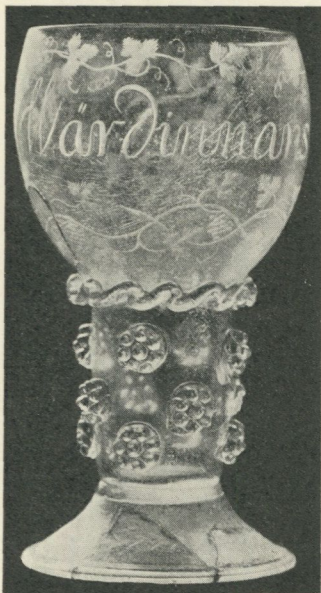

Fig. 20. Remmare
med inskrift: Värdinnans skål.
H. 17,5 cm. N. M. 105,738.

Man har länge ansett sig viss om, att dessa ornamentsmotiv härstammade från Kungsholms glasbruk. Ett ytterligare bevis härför, särskildt hvad beträffar lager och palmbladsmotivet, har under senaste tiden uppdagats, då detta motiv anträffats å ett signeradt glas. Se fig. 8. Signaturen KUNG HOLS GLAS BRUK återfinnes i låg relief å skaf-tets öfre kant.¹ I öfrigt bär glaset rundt brädden inskriften: Nichts Widersteht der Liebe.

Af ofvanstående bilder framgår, att de venetianska förebilderna lämnat plats för andra tyngre former. Man må emellertid ej häraf draga den slutsatsen, att det äldre venetianska glasmakeriet i Sverige gått ur tiden utan att lämna något varaktigare spår efter sig. Såväl under 1700- som 1800-talet har inom landet tillverkats glas af varierande art, hvilka genom sina fantastiska former och sitt orneringssätt i mycket påminna om den venetianska tillverkningen. Dessa sena ättlingar till det venetianska glasmakeriet synas dock hufvudsakligen vunnit intåg i allmogehemmen.

Såsom exempel anföras de å fig. 9—14 framställda formerna.

De till vår tid bevarade strålaflaskorna, se fig. 9, hvilka äfven gå under benämningarna jungfrufaskor, stolpaflaskor, skvallror, skvallerhalsar och kluckpluntor, äro synnerligen allmänna inom landet, men antagligen alla från ganska sen tid. De ha ej ansetts vara några större dyrbarheter, ha ofta varit i dagligt bruk och torde mera sällan uppnått någon hög ålder. Emellertid vill det synas, som om de äga ganska höga anor. Den vid deras ornering använda tekniken är, som synes, besläktad med den venetianska, i grundformen däremot påminna de om en del gammaltyska flaskor. I Sydtykland förekomma nämligen glasflaskor i form af en kvinnofigur med händerna på höfterna och armbågarna utåtvända,² och i Sverige återfinnas liknande former i lergods. I Danmark förekommer å strålaflaskan benämningen Glar-Maren, Blanke-Maren, Kluk-Maren och Karoline, hvilken sistnämnda benämning äfven användes i norra Tyskland.³ Detta förhållande, att strålaflaskan i Danmark och Tysk-

¹ Det enda signerade Kungsholmsglas som af oss anträffats.

² Se F. S. Meyer, Handbuch der Ornamentik. Leipzig 1889. Sid. 386.

³ H. F. Feilberg, Den fattige mands snaps, i Dania 1898, sid. 91 och 92.

land ofta benämnes med ett kvinnonamn och i Sverige bland annat kallas för jungfruflaska, tyder på släktskap mellan de svenska strålaflaskorna och de gammaltyska jungfruflaskorna. — En spansk flaskform från 1500-talet¹ äger äfven släktttycke med de svenska strålaflaskorna.

De venetianska glasmakarne tillverkade äfven flaskor i form af djur.² I Sverige anträffas rätt ofta flaskor som föreställa svin, hundar m. fl. djur, se fig. 15—17, och de inom det svenska språket mindre

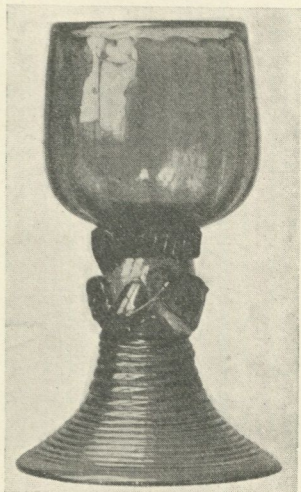

Fig. 21. Remmare af gult glas.
H. 12,8 cm. N. M. 40,576.

vackra benämningarna fyllsvin och fyllhund sammanhöra måhända med dessa flaskformer. Af intresse kunde det vara att veta, huruvida ofvannämnda benämningar föregått flaskformerna eller tvärt om. — Bland öfriga mera originella glaskärl förekomma stöfvelflaskor, se fig. 14, glaskärl i form af krutflaskor, jämför fig. 10—12, samt flaskor i form af kanoner, pistoler och trumpeter.

Stöfvel- och krutflaskformerna äro äfven anträffade inom det nederländska och franska glasmakeriet och torde i öfrigt vara ganska spridda.³

En mera ovanlig form af bordställ, helt af glas, företer fig. 18. Med all sannolikhet är det af svensk tillverkning samt härstammar från 1700-talets förra hälft. Nationalmuseum i Stockholm äger ett snarlikt och Nordiska Museet, förutom det här afbildade, ännu ett, likaså Visby fornsal.

Bland tyska förebilder, som tidigt gjort sig gällande i Sverige, äro de s. k. remmarne. I det föregående omtalas, huru Jung i Kommerskollegium år 1670 förevisade en remmare af egen tillverkning, hvilken granskades vid sidan af en från Heilbronn. Vi se sålunda, att denna typ af dryckeskärl förekom i landet vid nämnda

¹ Se Gerspach, *L'art de la verrerie*, Paris 1885, sid. 301.

² Garnier, *Histoire de la verrerie*, Paris 1896, sid. 82. Gerspach, *anf. arb.*, sid. 167.

³ Gerspach, *anf. arb.*, sid. 184, 298.

tid och kunna sedermera konstatera dess tillvaro under hela 1700-talet. De förekomma såväl med Karl XII:s, Ulrika Eleonora d. y:s, Adolf Fredriks som Gustaf III:s krönta namnehiffer. De å fig. 19—21 framställda remmarne visa några typer från Nordiska Museets samling. Den å dessa dryckeskärl vanliga orneringen medelst små humleknoppar har äfven kommit till användning å en hel del mycket allmänna och ganska dekorativa glasflaskor af svensk tillverkning, jämför fig. 10, 12.

Omkring 1700-talets midt kommo de förändrade sederna att delvis omskapa dryckeskärlden. Under hela 1600-talet och 1700-talets första årtionden förekommo ej några dryckeskärl å de till festmåltid dukade borden. Vid banketterna tjänstgjorde en hel stab med bordspager, hvilka vanligen voro unga adelsmän, som bland annat hade till åliggande att servera dryckerna. Den understundom rent monumentala, terrassformiga skänkhyllan, som var en af rummets största prydnader, uppbar dryckeskärlden, hvilka voro af högst varierande form och utseende men i allmänhet synnerligen dekorativa. En bordspage afhämtar från skänkhyllan å en rund liten bricka ett fylldt glas eller mindre bågare och bjuder en bordsgäst densamma samt väntar bakom stolen eller bänken på att få återbära det tömda dryckeskärlet. Skulle en skål drickas, frambars en pokal eller större bågare, hvilken cirkulerade rundt bordet från den ena bordsgästen till den andra. Huru länge detta sätt att dricka en skål dröjde kvar är svårt att bestämdt afgöra. Den sista faktiska uppgift jag funnit är i en reseskildring från 1736,¹ där det berättas, huru vid en middag hos landshöfdingen i Uppsala man drack »à la santé de M. le Gouverneur et de Madame» på så sätt, att ett stort glas, fylldt med hvitt vin blandadt med citron och socker, cirkulerade från den ena gästen till den andra.

Vid de enklare familjemåltiderna, då inga bordspager tjänstgjorde, förekom en och annan bågare, några glas eller dryckeskannor på bordet, men ytterst sällan ett dryckeskärl för hvarje person.

Från och med att skåldrickningen fått den form den nu äger, aftog tillverkningen af de större dryckeskärlden. Den uppfattningen

¹ M. Outhier, Journal d'un voyage du Nord en 1736 et 1737, sid. 40.

tränger allt mer och mer igenom, att hvarje bordsgäst bör ha sitt eller sina särskilda glas. Såsom följd häraf försvinner den praktfulla skänkhyllan med de gemensamma dryckeskärlen, och bordsgästernas glas framsätts före måltidens början.

Då förhållandena nått denna utveckling, inträder en viss likformighet i dryckeskärlens formgifning och dekorerings. En hel del nya glasbruk ha äfven vid denna tid uppstått¹ inom landet, och svårigheten att identifiera de olika brukens alster är synnerligen stor. Att ett rätt godt resultat skulle kunna vinnas genom samarbete mellan intresserade privatpersoner, glasbruksdisponenter och centralmuseerna är dock otvifvelaktigt. Något har redan på den vägen vunnits, så att en del glas kunnat identifieras.

Skulle arbetet i denna riktning kunna fortgå, kunde med all sannolikhet länk fogas vid länk, och vi skulle kunna erhålla åtskilliga nya bidrag till den svenska glasfabrikationens historia. För Nordiska Museet vore ett vidgadt samarbete synnerligen kärbekomt.

Att glasindustrien inom Sverige allt ifrån dess upprinnelse till närvarande tid varit framgångsrik och hedrande, därför finnas många bevis. Så lät till exempel redan Karl XI, då han skulle sända en gåfva till prinsen af Oranien, sedermera konung Vilhelm III af England, beställa den vid Kungsholms nya glasbruk². Och att i närvarande stund de svenska glasproduktionerna kunna jämföras med utlandets främsta alster är allom bekant.

¹ Jfr efterföljande förteckning »Svenska kända glasbruk 1700—1830».

² G. H. Stråle, anf. arb., sid. XC, XCI.